

SEXTUS EMPIRICUS ȘI IMPORTANȚA LUI PENTRU CUNOAȘTEREA FILOSOFIEI GRECEȘTI

Viața lui Sextus Empiricus

Timpul și împrejurările în care a trăit Sextus Empiricus ne sînt complet necunoscute. Anumite informații se pot obține pe cale conjuncturală și indirect, fie de la autorii care vorbesc despre el¹, fie din acele opere ale lui care ni s-au păstrat.

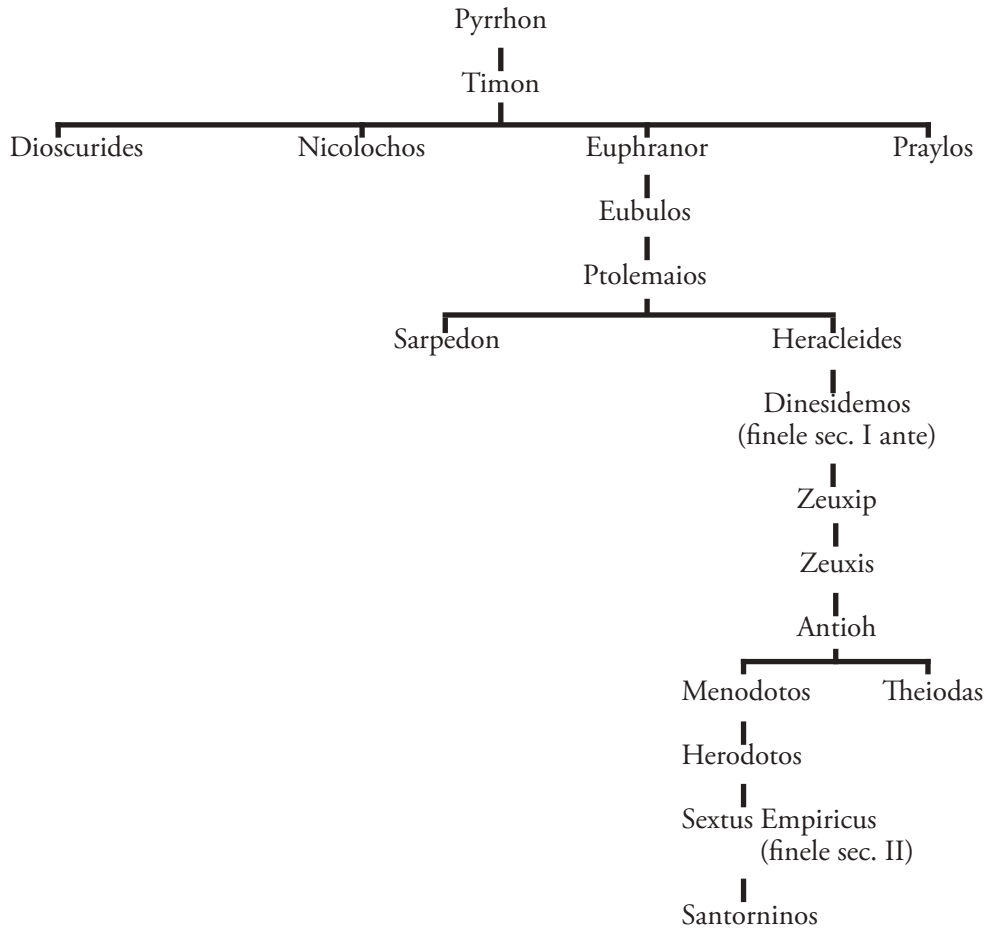
Diogenes Laertios îl citează de două ori: IX 87 și 165-166, a doua oară în cadrul unei liste a succesiunii filosofilor sceptici, pe care o reproducem aici, din cauză că ea are o oarecare importanță pentru fixarea timpului cînd a trăit și a scris (vezi schema pe pagina următoare). Dar, din nefericire, și timpul cînd a trăit și scris Diogenes Laertios este stabilit tot pe cale conjuncturală, deși nu fără o bună probabilitate în favoare, cam în primele două sau trei decenii ale secolului al III-lea². Lipsa oricărei aluzii la Plotin și neoplatonism constituie un termen înainte a căruia a trebuit să fie scrise *Viețile filosofilor*. Cum Diogenes (IX 116) citează pe Satorninos ca discipol al lui Sextus, urmează că acesta a trebuit să scrie în primele două sau trei decenii ale secolului al II-lea.

---

¹ Testimoniile despre viața și opera autorului nostru se găsesc adunate în ediția lui H. Mutschmann a scrierii Πυρρώνειοι υποτυπώσεις, Leipzig, 1912, pp. XVIII-XXIII, retipărită cu mici adaosuri de I. Mau în 1958.

² Pentru datarea lui Diogenes Laertios, vezi studiul nostru *Analecta Laertiana*, II, în *Studii clasice*, 1961, III, p. 402 sq. și Diogenes Laertios, *Viețile și doctrinele filosofilor*, București, Editura Academiei Române, 1963, p. 100, precum și autorii citați în acele pagini.

Pornind acum de la Ainesidemos din Cnossos, acesta nu este niciodată citat de Cicero, care moare în anul 43 *ante* și cunoaștem foarte bine pe scepticii Academiei și de tot soiul, de care se ocupă în mod deosebit în opera sa filosofică.

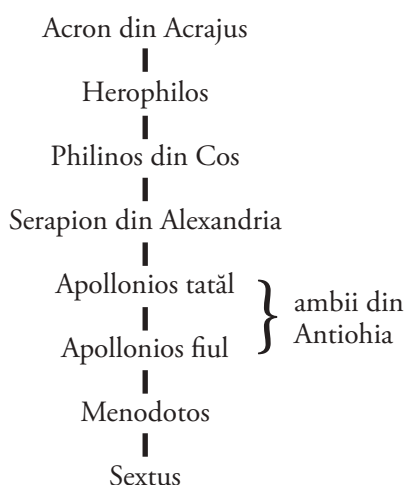
Din această cauză, Ainesidemos se poate plasa în ultimele decenii ale secolului I *ante* sau chiar la finele acestui secol³. Cum în tabloul de la Diogenes Laertios dat mai sus, Enesidem e despărțit de Sextus prin șase generații de profesori și discipoli în succesiune, dacă socotim o generație de 30 de ani și așezăm pe Ainesidemos la finele secolului I *ante*, atunci obținem pentru Sextus că a scris și activat ca medic și filosof în jurul anului 180,

³ Lucrurile nu stau așa simplu. Sint și savanți de seamă care l-au considerat pe Ainesidemos ca fiind contemporan cu Cicero. Vezi discuțiile complete la Victor Brochard, *Les sceptiques grecs*, Paris, 1932, p. 242 sqq pentru Ainesidemos și p. 314 sqq pentru Sextus.

cea ce concordă și cu celelalte informații pe care le avem despre el. Deci ne-am putea declara de acord cu data pe care o stabilește Hans von Arnim⁴, după care Sextus a scris și activat între anii 180 și 200.

În ceea ce privește lista succesiunii filosofilor sceptici de la Diogenes Laertios citată mai sus, ea pare completă între Ainesidemos și Satorninos, însă pare a avea o lacună de două sau trei nume între Timon, mort cam pe la 230 *ante* și Ainesidemos (finele secolului I *ante*).

Mai dăm aici și succesiunea medicilor empirici care se găsește la Galenos Εισαγωγή c. 4 (XIV, p. 683 Kühn).

Galen moare cam pe la 200. Opera Εισαγωγή ή ιατρός este contestată că ar fi a lui Galen.

Lista lui Diogenes Laertios mai are între Menodotos și Sextus pe Herodotos, care e adesea menționat de Galen. Desigur Menodotos, ca și Herodotos și Sextus erau filosofi sceptici și totodată medici empirici.

Mai recent s-a făcut o încercare de către Fridolf Kudlien⁵ de a așeza datele lui Sextus Empiricus și Diogenes Laertios la începutul secolului al II-lea e.n., în jurul anului 100 e.n., făcînd din ei contemporani. Construcția lui Kudlien se bazează pe faptul că el consideră, în mod arbitrar după părerea noastră, pe Herodot citat în lista lui Diogenes Laertios drept maestrul lui Sextus, ca fiind fiul farmacologului Lekanios Areios din

⁴ *Reals-Encyclopädie*, Pauly-Wissowa, II, Re. h., Band 2, 1923, col. 2057 s.v. Sextus Empiricus.

⁵ Fridolf Kudlien, *Die Datierung des Sextus Empiricus und des Diogenes Laertius*, in *Rheinisches Museum*, N.F., 103, 1963, pp. 251-254.

Tarsos⁶ care a trăit pe timpul lui Neron, căruia vestitul Dioscurides îi dedicase lucrarea sa *Περὶ ὕλης ἰατρικῆς*, iar fiul său, Herodotos, ar fi atunci contemporan cu împăratul Traian. Aici asemănările de nume nu pot spune mare lucru. Herodotos este un nume destul de comun. Spre exemplu, în lista de omonimi ai lui Chrysippos – și acest nume e poate mai rar decît Herodotos – păstrată la Diogenes Laertios (VII 186) sînt citați trei Chrysippos medici, dintre care doi din Cnidos.

Toate considerațiile precedente ne fac să ne oprim la datele de 180-200 pentru Sextus și 210-230 pentru Diogenes Laertios, ca fiind cele mai probabile pentru timpul cînd acești autori și-au scris operele.

Opera lui Sextus Empiricus

Autorul nostru a scris lucrări de filosofie sceptică, păstrate în cea mai mare parte, și altele medicale care s-au pierdut.

De la Sextus Empiricus ne-au rămas trei opere filosofice, pe care le cităm în ordinea lor cronologică admisă îndeobște:

Pyrrhoneioi hypotyposesis, traduse de noi în *Schițe pyrrhoniene* în trei cărți, *Contra dogmaticilor* în cinci cărți, *Contra învățaților* în șase cărți. Ultimele două au fost reunite în mod arbitrar și desigur mai târziu, în așa fel încît la cele șase cărți contra învățaților s-au adăugat cele cinci cărți contra filosofilor dogmatici, ca fiind cărțile VII-XI contra învățaților. Dependența în timp a celor trei tratate reiese în mod evident din citatele și referirile celor mai recente în timp la cele scrise mai înainte⁷. Mai departe, pe cînd la finele fiecărei cărți din *Contra învățaților* I-VI se anunță subiectul cărții următoare, numai la finele cărții a doua se anunță subiectul ambelor cărți următoare (Πρὸς τοὺς γεωμέτρους καὶ ἀριθμητικούς), pe cînd la finele cărții a treia nu se mai anunță subiectul cărții a patra, ceea ce ne îndrituiește să presupunem că cele două cărți păstrate ca separate în tradiția manuscrisă constituiau o singură carte. Astfel, întreaga lucrare

⁶ Cu care ocazie Kusliwn schimbă tradiția manuscrisă a textului lui Diogenes Laertios (IX 116) din Ἡρόδοτος Ἀριέως Ταρσοεύς în Ἡρόδοτος Ἀρείου Ταρσέως, ceea ce n-are nici o justificare decît aceea de a ajunge la construcția dorită de Kudlien.

⁷ Totuși vezi mai departe opinia lui Pappenheim, după care *Contra învățaților* I-VI este o operă de tinerețe a lui Sextus, părere care are argumente valabile în favoarea sa. S-ar putea ca împreunarea celor două lucrări cu cărțile I-VI și VII-XI să fie făcută de Sextus însuși. De aici Τά δέκα τῶν Σκεπτικῶν la Diog. Laert., IX 116.

Adversus mathematicos ar avea zece cărți în loc de unsprezece, cum e în împărțirea din manuscrise. Așa se explică de ce Diogenes Laertios (IX 116) atribuie lui Sextus τὰ δέκα τῶν Ἐκκεπτικῶς καὶ, ἄλλα κάλιστα, iar lexiconul Suda îi atribuie Ἐπισκεπτικὰ βιβλία δέκα. Desigur, tratatele al căror titlu l-am tradus cu *Schițe pyrrhoniene* și *Contra dogmaticilor* sînt cele mai importante. Deși al doilea tratat pare în bune părți ale lui o dezvoltare și completare a primului, așa cum a arătat Karel Janáček⁸, totuși primul are părți originale importante care nu se repetă în al doilea. Astfel, toată partea I teoretică și generală din *Schițe pyrrhoniene* (cartea I) nu-și are corespondentul în *Contra dogmaticilor*. Remarcăm că despre importanta problemă a felurilor de îndoială (τρόποι τῆς ἐποχῆς) care ocupă în *Schițe pyrrhoniene* cartea I, §§ 31-186 nu se găsește aproape nimic în *Contra dogmaticilor*. Cum aceste lucrări ale lui Sextus sînt destinate să combată filosofiele dogmatice ale stoicienilor și epicurienilor, iar aceștia împărțeau filosofia în trei părți: logica (la Epicur canonică), fizica și etica, polemica lui Sextus, de asemenea, se împarte în aceste trei părți, în succesiunea pe care am indicat-o mai sus, întrucît nu toți dădeau aceeași succesiune părților filosofiei. Astfel, în *Schițe pyrrhoniene* întreaga carte a II-a e consacrată combaterii logicii, iar cartea a III-a se ocupă cu fizicienii (§§ 1-167) și de etică (§ 168 – fine). La fel și în *Contra dogmaticilor*, primele două cărți (III = *Adv. math.*, VII-VIII) combat pe logicieni, cărțile III-IV (= *Adv. math.*, IX-X) polemizează cu fizicienii, iar cartea a V-a (= *Adv. math.*, XI) îi atacă pe eticieni. Deci sînt combătute afirmațiile pe care le fac mai ales stoicienii în cele trei părți ale filosofiei, declarate de ei, logica, fizica și etica. În aceste lucrări copioase, Sextus întrebuițează un număr destul de mare de argumente contra afirmațiilor dogmaticilor, care nu pot fi în întregime creația lui, ci se bazează pe un stoc făurit înaintea lui de numeroșii săi înaintași din școala sceptică nouă.

O parte dintre argumente și teorii provin fără îndoială de la Ainesidemos, dar delimitarea precisă a ceea ce revine acestuia nu se poate stabili decît în linii mari⁹. Altele pot proveni de la autori necunoscuți nouă sau al căror nume ne este cunoscut, dar nu putem identifica aportul lor în numărul imens de argumente întrebuițate de Sextus. În orice caz, așa cum s-a spus și de alții, opera filosofică a lui Sextus Empiricus constituie o *Summa* a filosofiei sceptice, în sensul în care acest termen a fost întrebuițat în Evul Mediu. Unele argumente contra afirmațiilor dogmatice ale stoicienilor și epicurienilor sînt remarcabile și par a proveni de la un mare gînditor (cum ar fi Ainesidemos), cum sînt argumentele împotriva ideii de cauzalitate, care ne amintesc pe David Hume și

⁸ Karel Janáček, *Prolegomena to Sextus Empiricus* (în *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis*) f.d.

⁹ Vezi asupra acestui lucru V. Brochard, *Les sceptiques grecs*, 1932, p. 249 sqq.

critica acerbă a acestuia împotriva cauzalității. Alte argumente cu un caracter formal sînt superficiale și sînt bazate pe o argumentare sofistică. Să fie ele creația nu prea merituoasă a lui Sextus Empiricus? Cînd ne gîndim cît de adînc înrădăcinate erau la vechii greci aceste sofisme, s-ar putea ca Sextus să fi făcut uz și de argumente care erau lucruri comune.

Acestea fiind zise, în linii mari despre operele filosofice păstrate ale autorului nostru, să menționăm și operele lui filosofice pierdute pe care le citează el însuși. Un număr de titluri citate de el par a se referi la operele care ni s-au păstrat: Σκεπτικὰ ὑπομνήματα sau Σκεπτικά, Περὶ τῆς σκεπτικῆς ἀγωγῆς, Πυρρώνεια, Τὰ περὶ στοιχείων,⁹ Αντιρρητικοί (*sc.* λόγοι).

Mai avem citate opere care desigur sînt medicale și care s-au pierdut Ἱατρικὰ ὑπομνήματα (*Adv. math.*, VII 202) și Ἐμπειρικὰ ὑπομνήματα (*ibidem*, I 61), care probabil sînt identice. În schimb, titlul Περὶ ψυχῆς (*Adv. math.*, X 284) pare a se referi la o lucrare filosofică pierdută, deoarece un asemenea titlu nu intră în cadrul celor tradiționale din medicină. Cînd Sextus vorbește în *Adv. math.*, VI 55 despre suflet, s-ar putea ca pasajul sau cel puțin ideea din acest pasaj să se fi găsit în lucrarea lui Sextus *Despre suflet*.

Sextus Empiricus medicul

Sextus este, în afară de filosof sceptic, și medic de profesie. Un număr de exemple în operele lui filosofice conservate, pe care le ia din domeniul medicinei, dovedește cu prisosință acest lucru. Și nu este vorba despre exemple banale, la îndemîna oricui, ci despre unele care presupun adînci implicații medicale, venind de la un familiar al artei tămăduirii. Epitetul de Empeirikos care acompaniază numele lui Sextus în manuscrisele operelor sale conservate, precum și la Diogenes Laertios, Ps. Galen etc., pare a indica faptul că el făcea parte din tagma medicală a empiricilor. Pappenheim¹⁰ însă, observă că, într-un pasaj destul de lung din *Schițele pyrrhoniene* (I, §§ 238-241), Sextus expune păreri ale medicilor metodiști, susținînd că această școală medicală are mai multă afinitate față de scepticism decît celelalte școli medicale. Pappenheim înclină din acest motiv să-l socotească pe Sextus ca medic metodist. Totuși, credem că acest text nu e suficient pentru a anihila tradiția care a dat lui Sextus numele de Empiricus.

⁹Vezi *Sextus Empiricus. Pyrrhoneische Grundzüge*, übersetzt von E. Pappenheim, Leipzig, 1877, p. 16 sq și E. Pappenheim, *Erläuterungen zu des Sextus Empiricus Pyrrhoneischen Grundzügen*, Leipzig, 1881, p. 95 sq.

Despre sectele medicinei grecești putem spune foarte pe scurt următoarele. Mai întâi două direcții vechi se înfruntă, anume aceea a raționaliștilor sau a dogmaticilor (λογικοί și δογματικοί) și cea a empiriștilor (εμπειρικοί). Primii bazează prescrierea tratamentului unei boli pe cunoașterea naturii omenești, ba chiar și a naturii universului, pentru a găsi remediul. Cei din a doua categorie afirmă că acest lucru preconizat de raționaliști este inutil și că numai experiența singură poate stabili ce remediu folosește în fiecare caz dat de boală¹¹. Marele Hipocrate pare a rămîne în afara acestor școli; dimpotrivă, el pare a recurge la ambele direcții, folosindu-le în măsura în care ele pot fi utile artei medicinei¹². Mai tîrziu, s-au mai înființat încă două școli medicale, una a metodicilor (μεθοδικοί), inspirați din filosofia epicuriană, pornind de la concepția atomistă, dar ajungînd la o atitudine care prezintă similitudini și cu cea a raționaliștilor, cît mai ales cu cea a empiriștilor, ceea ce explică cele ce se spune despre ei de Sextus Empiricus în *Schițe pyrrhoniene* (I 241), și nu trebuie să însemne numaidecît că el este medic al școlii metodice. Fondatorul acestei secte medicale este Themison; din ea au făcut parte în succesiune Thessalos, Seranos și Caelius Aurelianus¹³.

Cea de-a patra sectă medicală este aceea a pneumaticilor¹⁴, care își bazează teoriile medicale pe filosofia stoiciană. Este cunoscută importanța pe care o are πνεῦμα, aerul cald în filosofia stoicieniană. Teoria aerului drept cauză a bolilor este veche și se găsește și în anumite tratate care ne-au parvenit sub numele lui Hipocrate¹⁵, dar a căror autenticitate – și vechime – este contestată. Școala fondată de Athenaios are ca reprezentanți mai de seamă pe Agathinos, Archigenes, Philippos, Herodotosși Aretaios¹⁶.

Rămîne deci că Sextus a fost un aderent al școlii medicale a empiriștilor. Am vorbit și mai sus de titlul unei lucrări medicale Ἱατρικὰ ὑπομνήματα (*Adv. math.*, VII 202) citat de Sextus, lucrare pierdută, identică cu cea citată sub titlul Ἐμπειρικὰ ὑπομνήματα (*ibidem*, I 61), tot de Sextus.

¹¹ Despre medicina empiricilor, vezi lucrarea fundamentală a lui Karl Deichgräber *Die griechische Empirikerschule*, Berlin, 1930, unde se găsește editat și importantul tratat *Subfiguratio emperica*, conservat numai într-o veche traducere latină din 1341 sub numele lui Galen.

¹² Firește aceste două atitudini deosebite în tratatele hipocratice depind și de chestiunea autenticității lor. Vezi studiul nostru *La Méthode hippocratique dans le „Phèdre” de Platon*, București, 1941.

¹³ O bună expunere clară și succintă despre sectele medicale grecești găsim în teza latină susținută la Universitatea din Lyon a lui L. Figard, *Quatenus apud Graecos experientiam in instituenda medicinae methodo comendaverint Empirici*, Matiscone, 1893. Despre metodici vezi pp. 37-49. Despre pneumatici, pp. 49-55.

¹⁴ Vezi nota anterioară, la finele ei.

¹⁵ Ne gîndim în primul rînd la tratatele Περί ἰσῆς νοέσου și Περί φυσῶν.

¹⁶ Despre școala medicală a pneumaticilor vezi și Max Wellmann, *Die pneumatische Schule bis auf Archigenes* (în *Phil. Unters.*, XIV, fasc. 17), Berlin, 1895.

Importanța operelor lui Sextus ca izvor de cunoaștere a filosofiei postaristotelice

Pentru a combate opiniile dogmatice exprimate asupra diverselor probleme din logică, fizică și etică ale stoicienilor și nu într-o mică măsură ale epicurienilor, Sextus este silit să le expună mai întâi părerile. Cum operele stoicienilor și ale epicurienilor sînt pierdute, relatările acestea ale lui Sextus au o mare valoare pentru cunoașterea acestor filosofii. Firește vin în considerare și Platon, Aristotel, Speusippos (un singur citat), Xenocrates, Polemon (o singură dată), Theophrastos (de două ori), Straton, spre a nu mai vorbi de vechii filosofi naturaliști dinaintea lui Socrate, care revin la Sextus de nenumărate ori, dintre care pentru unii sînt citate și lungi fragmente, ca pentru Xenophan, Heraclit, Empedocles, ba chiar și pentru sofistul Gorgias. Dar partea cea mai importantă revine mai întâi stoicienilor și apoi epicurienilor. Culegerile de fragmente pentru stoicienii de Hans von Arnim¹⁷, pentru epicurieni de Hermann Usener¹⁸ sînt o dovadă a acestui lucru. Nu insistăm asupra acestui capitol. În indicele care va acompaña cele două volume ale traducerii noastre va putea găsi oricine aceste pasaje și fragmente. De asemenea, în textul traducerii vom menționa aceste fragmente cu indicarea culegerii în care sînt adunate, așa cum au făcut-o editorii Mutschmann și Mau, cărora le revine meritul acestor detectări.

Filosofia postaristotelică

Nu avem intenția în acest volum să dăm o prezentare a filosofiei postaristotelice. Pentru cititorul nespecialist, dar care e interesat în lectura operelor lui Sextus Empiricus pentru cultura sa generală, recomandăm să citească admirabilele doxografii ce se găsesc în Diogenes Laertios, *Viețile și doctrinele filosofilor*, apărută în traducerea lui C.I. Balmuș în 1963 împreună cu notele și comentariile noastre, și anume: Pentru filosofia stoiciană, Diog. Laert., cartea a VII-a, §§ 38-160 (traducere pp. 340-375; coment, n. 123-429, pp. 663-688), Pentru filosofia sceptică, Diog. Laert., cartea a IX-a, §§ 74-108 (traducere

---

¹⁷ *Stoicorum veterum fragmenta* collegit Soannes a G. Arnim, 4 vol., 1903-1905 (ed. anastatică 1921-1924; 1964).

¹⁸ Hermann Usener, *Epicurea*, 1887 (ed. anastatică 1963, Roma; 1966 Stuttgart; n. ed.).

pp. 449-458; coment, n. 387-440, pp. 753-761), Pentru filosofia epicuriană, vezi Diog. Laert., cartea a X-a, §§29-154 (traducere pp. 471-506; coment, n. 106-418, pp. 776-811). Credem că după aceste lecturi cititorul se va fi inițiat în problematica operelor lui Sextus Empiricus și le va putea urmări și înțelege cu mai multă acuratețe.

Traducerea noastră

Sextus Empiricus apare pentru prima dată tradus integral în românește cu *Schițele pyrrhoniene* în trei cărți și *Contra învățărilor* în șase cărți.

Numai cartea I din *Schițele pyrrhoniene* a avut parte de o traducere românească valoroasă și conștiincioasă făcută de St. Zeletin, publicată în anul 1923 în editura „Cultura națională” sub titlul *Scurtă expunere a filozofiei sceptice*. Această traducere a titlului grec este foarte bună. Restul operei lui Sextus este inedit în românește.

Pentru textul grec al lui Sextus Empiricus ne aflăm într-un caz fericit. Pe când pentru Diogenes Laertios nu există un text convenabil¹⁹ și trebuie recurs la felurite lecțiuni consemnate în o mulțime de ediții parțiale și studii, la Sextus Empiricus avem un text stabilit pe baza colațiunii manuscriselor, fixate după valoarea lor, conform tuturor regulilor artei, text care stă la baza traducerii noastre. *Pyrrhoneioi hypotyposeis* au fost editate critic de Hermqann Mutschmann, la Leipzig, editura Teubner, în 1912, și reeditate cu adaosuri și completări neesențiale de Zürgen Mau. *Adversus mathematicos* I-VI este editat critic de J. Mau, Leipzig, Teubner, 1954, cu un bogat indice la întreg Sextus făcut de K. Janáček. Deci aceste texte stau la baza traducerii noastre. Adaosuri privind indicații ale fragmentelor și edițiilor lor, care se găsesc în textul traducerii între paranteze rotunde, provin de la Mutschmann pentru prima lucrare, cu adăugarea numelui lui Mau când acesta este autorul lor, iar pentru a doua lucrare ele provin de la I. Mau.

Am căutat ca traducerea noastră să fie cât mai aproape de original și în același timp să rămână ușor inteligibilă, din care cauză nu ne-am sfiit să facem completări pentru a face sensul cât mai clar. Dacă completările sînt mai importante și implică o interpretare a textului din partea noastră, le-am pus între paranteze rotunde. Parantezele textului grec le-am înlocuit cu linii drepte, – și –, pentru a nu se face confuzii între ceea ce e adăugat de

¹⁹ Între timp a apărut o ediție critică, deși cu un aparat critic redus, a lui Diogenes Laertios, îngrijită de Herbert S. Long, în *Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis*, 1964 (Vd. și M. Gigante, *Vite dei philosophi*, Laterza, Bari, 1962, 1976) n. ed.

Cuprins

INTRODUCERE	5
SCHIȚE PYRRHONIENE	
Cartea I	19
Cartea a II-a	67
Cartea a III-a	123
CONTRA ÎNVĂȚĂȚILOR	
Cartea I	187
Cartea a II-a	251
Cartea a III-a	269
Cartea a IV-a	289
Cartea a V-a	297
Cartea a VI-a	313
Postfață	325
Anexă	331
Addenda	419